

## Людзьмі быць

На самым пачатку XX стагодзьдзя Янка Купала ў праграмным вершы „А хто там ідзе?“ сфармуляваў адвечную мэту беларусаў — „людзьмі звацца“. Адам Бабарэка, пераасэнсоўваючы купалаўскі тэзіс у 1931 г., прыйшоў да высновы, што „звацца і быць — гэта не адно і тое“, „часта мы зваліся беларусамі, імя ня быўшы“, і ў лісьце да Антона Адамовіча прапанаваў альтэрнатыўны лёзунг: „людзьмі быць“ і „тварыць сябе“. Толькі тады Бабарэкавых заклікаў ніхто не пачуў (акрамя хіба што А. Адамовіча), а сам пісьменьнік знаходзіўся ў высылцы й ня меў магчымасьці публікавацца: адзін з найвыдатнейшых беларускіх інтэлектуалаў быў змушаны працаваць бухгалтарам. Дый раней ён здолеў надрукаваць ня ўсё, што хацеў.

Цяжкасьці з публікацыямі перасьледавалі А. Бабарэку і пры жыцьці, і нават пасля сьмерці. Па жорсткай іроніі лёсу, у 1920–я гг. адзін з выбітных крытыкаў Беларусі так і ня выдаў аніводнае кнігі крытыкі: ягоньня артыкулы засталіся раскіданымі па пэрыядычных выданьнях. І ўвогуле, пэрыяд актыўнай (дакладней, легальнай) працы А. Бабарэкі на літаратурнай ніве ахоплівае ўсяго каля дзесяці гадоў (1919 — 1930). Далейшыя трагічныя падзеі ў гісторыі краіны на некалькі дзесяцігодзьдзяў выкрасьлілі імя Адама Бабарэкі зь літаратуры. Пісьменьнік стаў ахвяраю сталінскіх рэпрэсій, і нават пасля рэабілітацыі не было аніводнае спробы выдаць ягоную літаратурна–крытычную спадчыну пад адной вокладкай — убачылі сьвет толькі асобныя творы. Нават пры канцы 1990–х гг. смаленскі дасьледчык Мікалай Ількевіч сутыкнуўся зь цяжкасьцямі пры спробах апублікаваць лісты А. Бабарэкі з высылкі: некалькі аўтарытэтных менскіх выданьняў адмовілі ў публікацыі, і толькі газэта „Голас Радзімы“ вырашыла пытаньне станоўча. Кнігу „Угасание: Письма Адама Бабарэки из ссылки, тюрьмы и лагеря. Материалы к биографии“ М. Ількевіч выдаў у 2001 г. ужо ўласнымі сіламі. Цяпер, трымаючы ў руках гэты надзвычай аб’ёмны двухтомавік, разумееш: як багата рукапіснай і друкаванай спадчыны пакінуў пасля сябе А. Бабарэка і як мала было апублікавана пасля яго сьмерці.

Пры гэтым нельга і сказаць, што імя А. Бабарэкі ў савецкі час замоўчвалася: пачынаючы з 1960 г. дасьледчыкі беларускай літаратуры (Ю. Пшыркоў, Н. Перкін, С. Карабан, М. Мушынскі) без спасылак на А. Бабарэку ўжо проста не маглі абысьціся. А ў 1976 г. вядомы філёзаф, дасьледчык гісторыі беларускай эстэтычнай думкі Ўладзімер Конан здолеў выдаць манаграфію „Адам Бабарэка: Крытыка–біяграфічны нарыс“, якая ўяўляе зь сябе першае аб’ёмнае дасьледаваньне жыцьцёвага і творчага шляху пісьменьніка, напоўненае аналізам яго літаратурна–крытычных і эстэтычных поглядаў. У 1999 г. быў адзначаны 100–гадовы юбілей А. Бабарэкі, праведзена навуковая канфэрэнцыя „Ўзвышаўскія чытаньні“, прысьвечаная яго жыцьцю і творчасьці, апублікаваны шэраг новых матэрыялаў пра гэтага крытыка, праяіка і філёзафа, са сьвежым поглядам на яго літаратурную спадчыну і ролю ў айчынным культуры. Але нават тады, нягледзячы на гэтае запозьненае прызнаньне, асоба Адама Бабарэкі заставалася не да канца асэнсаванай і ўпісанай у беларускі культурны кантэкст. І прычынай таму — маладаступнасьць Бабарэкавага рукапіснага архіву, які цудам ацалеў у складаных варунках часу.

Сама гісторыя захаваньня і вяртаньня архіву цікавая і кранальная. У кастрычніку 1931 г. Ганна Бабарэка з дачкамі Элеанорай і Алесяй, падобна сем’ям іншых рэпрэсаваных дзеячоў культуры, пераехала жыць да мужа ў месца яго высылкі, горад Слабазькі Ніжагародзкага краю. З сабою яна прывезла і цудам ацалелы пасля першага арышту менскі архіў А. Бабарэкі<sup>1</sup>, бо і ў выгнаньні крытык працягваў творчую працу, спадзею-

<sup>1</sup> Дакумэнты згуртаваньня „Ўзвышша“ чэкістам усё ж удалося сканфіскаваць, і ён не захаваўся.

чыся, што па вяртаньні зноў зможа адкрыта займацца літаратурнай дзейнасьцю. Праўда, пасля таго, як тэрмін высылкі быў прадоўжаны, надзеі на выратаваньне пабляклі. Улетку 1937 г., прадчуваючы новую хвалю арыштаў, нейкую частку рукапісаў (напрыклад, лісты сяброў—узвышаўцаў) сям'я спаліла на вогнішчы. І сапраўды, неўзабаве, увечары 25 ліпеня 1937 г., па Адама Бабарэку прыйшлі апэратыўнікі. Зразумеўшы мэту іх візыту, Ганна Бабарэка тэрмінова змусіла дзевяцігадовую дачку Алесью легчы „спаць“ на канапу. Абшукаўшы кватэру, супрацоўнікі НКВД канфіскавалі багата кніг, лістоў і канспэктаў, а канапу з „заснулай“ дзяўчынкой вырашылі не кранаць. Тым ня менш ненавіта там, у канапе, была патаемная шуфляда, дзе захоўваліся рукапісы А. Бабарэкі. Дзякуючы гэтаму сапраўды гераічнаму ўчынку спадчына пісьменьніка была ўратавана<sup>2</sup>. Усе наступныя дзесяцігодзьдзі Ганна, Элеанора і Алесья Бабарэкі беражліва захоўвалі архіў блізкага ім чалавека, толькі зрэдку дазваляючы пазнаёміцца зь ім асобным навукоўцам (У. Конану, пазьней М. Ількевічу, А. Каўку). Але архіў яшчэ чакаў свайго дасьледаваньня, публікацыі і, галоўнае, вяртаньня на Беларусь (сям'я Бабарэкаў з 1960-х гг. жыла ў Маскве).

І вось 26 красавіка 1996 г. Алесья Бабарэка разам зь сяброўкай Галінай Гарэцкай (дачкай вядомага прэзіка Максіма Гарэцкага) наведла Беларускі дзяржаўны архіў—музей літаратуры і мастацтва, куды — па прапанове дырэктаркі архіву—музея Ганны Запартыкі — перадала частку бацькавага архіву. Гэтае першае паступленьне разам зь невялікай часткай іншых матэрыялаў склала агулам 234 адзінкі. А 18 чэрвеня 1999 г., падчас VIII Гарэцкіх чытаньняў, Алесья Адамаўна перадала ў БДАМЛІМ бацькавы лісты разам з дакумэнтамі да яго біяграфіі, аб яго рэабілітацыі, некалькімі фотаздымкамі. Празь некалькі месяцаў, 30 лістапада 1999 г., Г. Запартыка паехала ў Маскву, каб атрымаць ад Алесі Адамаўны і прывезьці ў БДАМЛІМ асноўную частку сямейнага архіву. Яго складалі ня толькі рукапісы самога Адама Бабарэкі, але і лісты ад З. Бядулі<sup>3</sup>, Ю. Бярозкі, У. Дубоўкі<sup>4</sup>, Я. Пушчы<sup>5</sup>, К. Крапівы, М. Лужаніна, К. Чорнага<sup>6</sup> і іншых — надзвычай яркія дакумэнты, па якіх мы сёньня можам скласьці адэкватнае ўяўленьне пра літаратурны кантэкст 1920 — 1930-х гг. Каштоўнымі набыткамі БДАМЛІМ сталі і асабістыя рэчы А. Бабарэкі, сярод якіх — гальштук, гадзіннік, шахматы, а таксама абрус, якім, паводле сямейнай легенды, накрываўся стол падчас урачыстых пасаджэньняў „Ўзвышша“.

На гэтым вяртаньне Бабарэкавага архіву не завяршылася. „Была яшчэ адна пазедка ў Маскву па запрашэньні Алесі Адамаўны, восеньню 2000 г., зь якой былі прывезеныя многія рэдкія выданьні з асабістай бібліятэкі А. Бабарэкі: поўны камплект часопісу „Ўзвышша“ за 1927 — 1929 гг., часопіс „На літаратурном посту“, кнігі з дароўнымі надпісамі М. Гарэцкага, З. Бядулі, У. Дубоўкі, У. Жылкі, К. Крапівы, Я. Пушчы, К. Чорнага (усяго 69 кніг і часопісаў), а таксама яшчэ некаторыя дакумэнты, — распавядае Ганна Запартыка. — Апошні пакунак да сямейнага фонду Бабарэкаў быў дастаўлены з Масквы В. Скалабанам у пачатку 2001 г., у складзе

<sup>2</sup> Гл.: Запартыка Г. „Мы верылі: дахаты вернемся...“: Пра спадчыну Адама Бабарэкі і яе шлях да Беларусі // Скарыніч: Літ.—наук. гадавік. Вып. 7. — М.: Сов. пісатель, 2008. С. 192 — 195.

<sup>3</sup> Ліст Змітрака Бядулі да Адама Бабарэкі, 28/VI—27 г. // Скарыніч: Літ.—наук. гадавік. Вып. 4 / Уклад. А. Каўка. — Мінск: Бел. кнігазбор, 1999. С. 58.

<sup>4</sup> „Мы застанемся чыстымі сумленьнем перад гісторыяй і народам...“: Лісты Ўладзімера Дубоўкі да Адама Бабарэкі // Arche. 2009. № 11–12. С. 344 — 532.

<sup>5</sup> Запартыка Г. З эпістальнай спадчыны ўзвышэнцаў: Лісты Я. Пушчы да А. Бабарэкі // Пра час „Ўзвышша“: Матэрыялы навуковых канфэрэнцый, узвышаўскіх чытаньняў (Мінск, 1999 — 2002) / Рэдкал.: Г. В. Запартыка (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелНДІДАС, 2002. С. 149 — 189.

<sup>6</sup> Запартыка, Г. Постаць Кузьмы Чорнага ў дакумэнтах архіўнага фонда Адама Бабарэкі // Пра час „Ўзвышша“: Матэрыялы Узвышаўскіх чытаньняў (Мінск, 2005 — 2006). Вып. 3. — Мінск: РІВШ, 2007. С. 93 — 102.

33 дакумэнтаў якога знаходзілася ўнікальная бібліяграфія беларускіх пісьменьнікаў, складзеная А. Бабарэкам па беларускай пэрыёдыцы за 1923 — 1929 гг.<sup>7</sup>

У 2001 г. архіўны фонд сям’і Бабарэкаў (а склаў ён 356 адзінак захоўваньня, якія ўключаюць 1225 дакумэнтаў) прайшоў першасную навуковую апрацоўку, аднак яго аб’ём і некаторыя тэксталягічныя праблемы (не заўсёды чытэльныя почырк, мноства скарачэньняў, раскіданасьць і пераблытанасьць некаторых тэкстаў) не дазволілі тады дэталёва азнаёміцца са зьместам рукапісаў і, адпаведна, зрабіць матэрыялы фонду паўнаwartаснымі аб’ектамі літаратуразнаўчых досьледаў. Фактычна толькі падрыхтоўка гэтага выданьня дала магчымасьць упарадкаваць і вывучыць архіў у дастатковай ступені, гэтаксама як і сабраць разам творы А. Бабарэкі, надрукаваныя ў пэрыядычных выданьнях, некаторыя зь якіх выявіліся толькі ў бібліятэках Масквы і Санкт-Пецярбургу. Не абышлося і без звароту ў архіў КДБ РБ, дзе захоўваюцца паказаньні А. Бабарэкі па справе 1930 г. — напэўна, самы аб’ёмны аўтабіяграфічны дакумэнт пісьменьніка...

Цяпер усё апублікаванае А. Бабарэкам пры жыцці выглядае толькі надводнай часткай айсбэргу, бо большая частка таго, што стваралася пісьменьнікам, у друку трапіла альбо ўвогуле пісалася не для публікацыі. Шмат што засталася ў чарнавіках, накідах, плянах—схемах, „расшыфроўваць“ якія даводзілася ўжо непасрэдна ў працэсе падрыхтоўкі гэтага выданьня. Такім чынам, сёньня зьявілася магчымасьць адэкватнай ацэнкі творчасці і асобы Адама Бабарэкі, а таксама літаратурнага працэсу 1920 — 1930-х гг. увогуле. Якім цяпер — з улікам нядаўна знойдзеных матэрыялаў — выглядае творчы партрэт пісьменьніка? Паспрабуем каротка акрэсьліць вектары, што вызначалі фармаваньне яго творчага сьветапогляду.

Раньні пэрыяд творчай дзейнасьці А. Бабарэкі азнаменаваны актыўным зваротам да паэтычнага радка: так, цягам 1920 — 1921 гг. ён выступаў у друку амаль выключна зь вершамі. Але — створаныя ў рэчышчы „масавай“ пралетарскай паэзіі — яны не зрабіліся адметнай эстэтычнай зьявай, а засталіся толькі характэрным знакам эпохі, зрыфмаваным увасабленьнем рэвалюцыйных ідэалаў тагачаснай беларускай моладзі. Відаць, загадзя адчуваючы, што лірыка ня стане галоўным родам яго творчасці, А. Бабарэка напісаў:

Я не пявец і не паэта!  
Ня ўмею складна я казаць.  
Душа—ж кіпіць, агнём сагрэта,  
Агнём, ўзгарэўшым будаваць.

(„Я не пявец“)

Радасьць з нагоды падзеньня імперыялізму, вітаньне новага грамадзка-палітычнага ладу, заклікі да будаваньня „раю на зямлі“ — вось асноўны зьмест паэтычных твораў А. Бабарэкі, якія ён друкаваў на старонках газэты „Савецкая Беларусь“ пераважна пад псеўданімамі: Адам Чырвоны, Якім Каліна, Адам Гаротны. Але вершы, знойдзеныя ў нататніку 1924 г., сьведчаць, што меў Адам Бабарэка здольнасьці і да „чыстай“, пазбаўленай сацыяльнага падтэксту, лірыкі:

Зоркі ў сэрцы замігцеліся, —  
Неба нам — пасьцель дваім.  
Зьніклі сёньняшнія цені:  
Мы ў нязьведаным краі.

(„Дзень за ночкаю ўсьлед гоніцца...“)

<sup>7</sup> Запартыка Г. „Мы верылі: дахаты вернемся...“. С. 194.

Гэтыя радкі пісаліся, калі пісьменьнік быў закаханы ў маладую настаўніцу Ганну Дзянішчык, якая неўзабаве стала ягонай жонкай.

У асобных неапублікаваных вершах заўважаецца імкненьне аўтара да экспэрымэнту з вобразнасьцю, ускладненьня мэтафар, а часам — пэўнага „зацьмяненьня“ сэнсу. Магчыма, да гэтага А. Бабарэку падштурхоўвала часовае захапленьне ясенінскім імажынізмам:

Раніца жытня  
ў сінні блакітнай  
вудзіць далі праменьнямі.  
А з-пад чоўна гукае белы кіт  
старыну сьвятымі імкненьнямі.

У ракітніку ён  
ляснуў у ладкі, —  
і пярун агнявокі  
закапыціў па стрэсе,  
залатанай зрэб'ем.  
А на покуце Спас адзінока  
п'е з кілішка пацераў срэбра.

(„Раніца жытня“)

Больш удала Адам Бабарэка рэалізаваў сябе як прэзаік. Яшчэ ў 1918 г. ён напісаў першае — сацыяльна-ўтапічнае — апавяданьне „То толькі сон“, у якім выклаў сваё бачаньне ідэальнай дзяржавы, намаляваўшы Краіну Працы, дзе ўсе зьяўляюцца „панамі“, „кожны працуе для ўсіх і ўсе для аднаго“, адсутнічаюць войска, паліцыя і нават грашовая сыстэма. Гэтая краіна ўзьнікла ў фантазіі галоўнага героя апавяданьня — селяніна Адама. Сам жа аўтар схаваўся за псеўданімам Янка Кужаль і даслаў твор у газэту „Вольная Беларусь“, якую рэдагаваў Язэп Лёсік. Але ў лістападзе газэту зачынілі, і апавяданьне было апублікавана ў наступным годзе ў іншай газэце — „Звон“ — што выдавалася ў часы польскай акупацыі.

Пэрыяд, калі А. Бабарэка актыўна друкаваў прэзаічныя творы, быў непрацяглым, але плённым: у 1922 — 1926 гг. пісьменьнік апублікаваў больш за 20 апавяданьняў і імпрэсій (як пад сапраўдным прозьвішчам, так і пад псеўданімамі А. Чэмер, Якім Каліна, крыптанімамі А–м Б–а, А. Б–а), выдаў невялікую кнігу „Аповяданьні“ (1925).

Прэзаічныя творы А. Бабарэкі маюць розныя жанрава-стылёвыя характарыстыкі. Ёсьць у яго апавяданьні гумарыстычнага і сатырычнага зьместу („Мікіта Шпэндзік“, „Амэлька Хабарка“, „Як красназорцы зямлі сцураліся“, „Шкляны бог“, „Цупрон Хлюст“), „бытавыя малюнкi“ („Зьмітрава вяселье“, „Максім Трапкач“, „Скура гарыць“), успаміны („У патайкох: 3 жыцьця за белапольскай акупацыяй“, „У дні белапанскага панаваньня“), алегарычныя навілі ў стылі коласаўскіх „Казак жыцьця“ („Каля балота“), імпрэсіі-прыпавесці (цыкль „Вобразы бяз рамак і асадкі“).

Аповяданьні „Дно аднэй душы“, „Нешта пяе“ (абодва — 1924), „[Двор Сівайчавых]“ (1925), „Няскончаныя характарыстыкі“ (1926), фэльетон „[Здарэньне з Пісаркевічам і Касоўскім]“ (1927) засталіся ненадрукаванымі і захаваліся (некаторыя — часткова) у рукапісах. Запісы ў выглядзе кароткіх імпрэсій, прэзаічных накідаў, сюжэтных схемаў, характарыстык пэрсанажаў так і не завершаных твораў складаюць, напэўна, найбольш цікавую частку ранніх (1924 — 1926) нататнікаў А. Бабарэкі. Часта запісваў ён падслуханыя размовы і асобныя рэплікі, маючы, відаць, намер скарыстаць іх у сваіх творах. Даволі пасыпхавымі выглядаюць спробы пісьменьніка

зазірнуць на дно чалавечай душы, стварыць дакладныя псыхалогічныя партрэты, а таксама спасцігнуць пэўныя мэтафізічныя асновы, на якіх грунтуюцца законы чалавечага і прыроднага быцця — тое, што ўяўляў ён у выглядзе нячутных сьпеваў („Нешта пяе“) альбо музыкі: „Яна — адна адвечнасьць, адна бязьмежнасьць, адна бяскрайнасьць, адна бязьвечнасьць, адна бязьмернасьць...“ („Акорды душы“).

Першай грунтоўнай працай А. Бабарэкі ў галіне крытыкі стаў артыкул „Лірыка Міхася Чарота“, напісаны ў 1923 г., а апублікаваны праз два гады (Маладняк. 1925. № 9). Ён створаны пад уплывам мэтадалягічных распрацовак прафэсара І. Замойна, але ўжо тут малады дасьледчык дэманструе ўласнае ўменьне аналізаваць мастацкую структуру твору, сыстэму вобразаў і аўтарскі стыль — тое, чаго яшчэ так бракавала беларускай крытыцы 1920–х гг. Дзякуючы аналітычнаму складу мысьленьня, удумлівасьці, эрудыцыі, адказнаму падыходу да справы А. Бабарэка стаў бадай асноўным крытыкам у „Маладняку“ — літаратурным аб’яднаньні, да стварэньня якога ён спрычыніўся ў лістападзе 1923 г. Адам Бабарэка займаўся распрацоўкамі эстэтычнай плятформы „Маладняка“, што знайшло адлюстраваньне ў артыкулах „Крытычна-літаратурная сучаснасьць“ (Сав. Беларусь. 1925. 16 студз.), „Вясну радзіла восень“ (Маладняк. 1925. № 7) і інш. Аналізуючы лёгіку разьвіцця беларускай літаратуры на сучасным яму этапе, А. Бабарэка ўвёў ва ўжытак уласныя тэрміны „адраджанізм“ і „маладнякізм“ для абазначэньня двух пакаленьняў (і адпаведна — асноўных ідэйна-творчых кірункаў) у беларускай літаратуры сярэдзіны 1920–х гг. Вызначыўшы і падкрэсьліўшы іх разнародную сацыяльную і эстэтычную прыроду, крытык прыйшоў да высновы, што „маладнякізм вырас з адраджанізму“, што „маладнякоўская літаратура не парвала мастацкіх (не ідэалогічных, зноў падкрэсьліваю) традыцый, яна не пераскочыла праз вопыт мінулага, яна толькі вырасла з тых рамак, у якіх разьвівалася папярэдняя літаратура“<sup>8</sup>.

Адам Бабарэка марыў, што „Маладняк“ „уздыме беларускую культуру на ўзровень іншых народаў“<sup>9</sup>, але ягоныя спадзяваньні не спраўдзіліся. Пісьменьніцкую арганізацыю, якая зь цягам часу ўсё болей нагадвала культурна-асьветніцкую (часам у яе ўступалі нават паўпісьменныя сяляне), напаткаў крызіс: за два гады колькасна яна вырасла да некалькіх сотняў чалавек, а вось мастацкая якасьць выдаваных твораў пакідала жадаць лепшага. Часта гэта былі зарыфмаваныя газэтна-прагальныя нататкі альбо рэвалюцыйныя агіткі, напоўненыя „службовай, казённой радасьцю“. Прыхільнікі гэтай плыні (А. Бабарэка называў іх *адмаўленцамі*) лічылі, што пралетарыату і сялянству — сацыяльным пластам, зь якіх у 1920–я гг. фармавалася нацыянальная інтэлігенцыя — няма патрэбы авалодваць культурнымі каштоўнасьцямі беларускай і сусьветнай клясычнай спадчыны. Маўляў, навошта гэта, калі ёсьць група савецкіх пісьменьнікаў, якая ў належнай ступені адбівае працэсы клясавай барацьбы і будаўніцтва камунізму? Натуральна, што найбольш прагрэсіўныя літаратары таго часу трымаліся зусім інакшай думкі, адстойваючы права на існаваньне „вечнага“, пазачасавага мастацтва. У дзяржаве, дзе ўсе сфэры дзейнасьці знаходзіліся пад кантролем камуністычнай партыі, гэта было даволі нялёгка.

Як альтэрнатыва „Маладняку“ было створана 26 траўня 1926 г. новае згуртаваньне „Ўзвышша“, ля вытокаў якога стаялі Адам Бабарэка, Зьмітрок Бядуля, Уладзімер Дубоўка, Кандрат Крапіва, Язэп Пушча, Кузьма Чорны. І сама ідэя назвы суполкі, і яе эстэтычная праграма належаць А. Бабарэку. Яшчэ ў час прыналежнасьці да „Маладняку“ ён апублікаваў артыкул пад назвай „З далін на ўзвышшы“, перафразаваньні радкі У. Дубоўкі: „Прыпусьціся ў даліну з узвышша, / каб узняцца ізноў — і вышай!“<sup>10</sup>. На думку прафэсара Уладзімера Конана, згаданая праца „пачынае новы этап ня толькі

<sup>8</sup> Бюлетэнь 1-га Ўсебеларускага зьезду „Маладняка“. — Менск: Выданьне ЦБ „Маладняка“, 1926. С. 63.

<sup>9</sup> Бабарэка А. Шлях „Маладняка“ // Малады араты. 1925. № 14. С. 5.

<sup>10</sup> Бабарэка А. З далін на ўзвышшы // Маладняк. 1926. № 1. С. 97.

ў эвалюцыі сьветапогляду Бабарэкі, але і ў беларускай савецкай эстэтыцы наогул. Па сутнасьці, гэта грунтоўны перагляд усёй папярэдняй крытычнай думкі, адмаўленьне ад абмежаванай сацыялёгіі мастацтва, першая спроба ўсебаковага падыходу да літаратуры, яе эстэтычнай ацэнкі<sup>11</sup>. У сваім артыкуле Адам Бабарэка, разважаючы пра шляхі мастацкага ўзвышэньня беларускай літаратуры, адстойвае гуманістычную сутнасьць мастацтва, вызначае галоўныя ўмовы мастацкай творчасьці: „*Душа і сэрца, вопыт чалавечага „я“ — вось тое галоўнае, без чаго ня можа быць ні вялікага поэты, ні сапраўднага мастацтва*“<sup>12</sup>. Акрамя таго, як сьведчыць адзін з нататнікаў (1926 — 1927 гг.), пісьменьнік мысьліў Беларусь „*вузлом усходу і захаду, паўдня і поўначы, цэнтрам Эўропы, узвышшам, з якога расходзяцца рэкі ўва ўсе бакі*“. „*Кругом узвышша, а ў сярэдзіне балота*, — разьвіваў далей сваю мэтафару аўтар, — *гэта гэтак высмакталі праежджыя рэчкі, акавіта выцякла рэчкамі ў моры чалавецтва ў выгл[ядзе] чуж[ых] культур. Цяпер балота, а было возера*“. Акавіта (ад лац. *aqua vita* — жывая вада) — адзін з ключавых сымбалічных вобразаў і архетыпаў сусьветнай культуры, у тым ліку беларускага фальклёру і літаратуры<sup>13</sup>. Ён прачытваецца і ў назьве ўзвышаўскай эстэтычнай канцэпцыі — *аквітызму*, скіраванага на „ажыўленьне“ беларускага народу і яго культуры пасля векавага прыгнёту, перабудову сьвету мастацкімі сродкамі. Такім чынам, тэндэнцыі адмаўленьства сябры „Узвышша“ супрацьпаставілі тэндэнцыю *ажыўленьства*.

Ідэі ўзвышэнскага аквітызму апошнім часам сталі аб’ектам увагі дасьледчыкаў — як аргумэнтаваны доказ належнага ўзроўню разьвіцьця тагачаснай эстэтычнай думкі і наяўнасьці тэарэтычнай базы, якая была дзейснай альтэрнатывай спрымітызаванай артадаксальна-марксісцкай канцэпцыі разуменьня літаратуры і мастацтва. Вага аквітызму ў агульным багажы беларускага інтэлектуальнага досведу можа яшчэ больш павялічыцца, калі мы зазірнем у некаторыя зь невядомых раней філязофскіх прац А. Бабарэкі. Ён аналіз паказвае, што пісьменьнік асэнсоўваў аквітызм ня толькі ў культурна-эстэтычным кантэксьце, але і ў больш унівэрсальным — як імкненьне да ідэалу „новага чалавека“ з шырокімі й разнастайнымі імкненьнямі й магчымасьцямі, насуперак распаўсюджанаму вузкаму ідэалу, які „...абмяжоўваецца двума адзнакамі: *кваліфікацыя ў спэцыяльнасьці пэўнай і грамадзкасьць. Аднак-жа гэта ня вычэрпвае ішчэ ўсіх магчымасьцяў, якія ёсьць у чалавека ад прыроды з аднаго боку і якія перададзены яму як спадчына ад культуры агульналюдзкай з другога*“ (эсэ „[Пра абмежаванасьці ў дзейнасьці чалавека]“, 1928).

Менавіта такім — духоўна і інтэлектуальна разьвітым — Адам Бабарэка хацеў быць і свайго сучасьніка, якому даводзілася жыць у новых сацыяльна-гістарычных абставінах. У сваіх эстэтычных, філязофскіх і літаратуразнаўчых распрацоўках пісьменьнік па сутнасьці накладвае ўласны ідэал „новага чалавека“ на артадаксальны вобраз „пралетара“, культываваны апалягетамі марксізму, прапагандуючы, такім чынам, ідэал „пралетара, які мысьліць“. „*Няўжо прол[етар] толькі тым і занят, што ўсё стр[ойць] і ніколі нічога ня думае, і нічога не адчу[вае], і не пераж[ывае] ні радасьц[і], ні суму?*“ (крытычны нарыс „Супроць ветру“) — пытаецца А. Бабарэка, абураны выказваньнямі аднаго з бальшавіцкіх крытыкаў А. Сянкевіча. Супраць павярхоўнага, некрытычнага ўспрымання савецкай ідэалёгіі ўзвышэнскі крытык выступае ў многіх сваіх неапублікаваных працах.

Натуральна, што ва ўмовах татальнага партыйнага кантролю Адаму Бабарэку даводзілася выяўляць пэўную дыпляматычнасьць і вынаходлівасьць, будуючы тэа-

<sup>11</sup> Конан У. Адам Бабарэка: Крытыка-біяграфічны нарыс. — Мінск: Маст. літ., 1976. С. 61 — 62.

<sup>12</sup> Бабарэка А. З далін на ўзвышшы. С. 81.

<sup>13</sup> Гл.: Конан У. Тэорыя ўзвышэнства ў творчасці Адама Бабарэкі // Пра час „Узвышша“. Матэрыялы навуковых канфэрэнцый, узвышаўскіх чытаньняў (Мінск, 1999 — 2002). — Мінск: БелНДІДАС, 2002. С. 28 — 33.

рэтычныя артыкулы такім чынам, каб яны, з аднаго боку, не супярэчылі тагачаснай бальшавіцкай ідэалёгіі, а з другога — адпавядалі яго ўласнаму разуменьню высокіх эстэтычных ідэалаў. Мала таго, каб творы маглі атрымаць прапіску ў тагачасным літаратурным кантэксьце, крытык быў змушаны безагаворачна падносіць чытачам (але найперш — цэнзарам і партыйным і літаратурным чыноўнікам) ідэалы высокага мастацтва пад цэтлікам „пралетарскай паэзіі“. Тэме „ідэалёгічных перастраховак“ 1920–х гг. У. Конан прысьвяціў артыкул «Баронячыся „пралетарскасьцю“». «...Рэчаіснасьць была такая, — піша ён, — што ўсім прыходзілася падстрахоўваць свае выданьні і літаратурныя арганізацыі марксысцкай ідэалёгіяй, прысягаць на вернасьць „партыі і пролетарскай клясе“. У тым ліку „Ўзвышшу“»<sup>14</sup>. Пасьля артыкулу зьмешчана ў скарочэ Бабарэкава праца „Поэзія як уяўленьне“ (1929) — як узор такой маскіроўкі „марксысцкай ідэалёгіяй“. Урыўкі з тэксту перадрукаваны паводле фатакопіі рукапісу, што захоўвалася тады ў сямейным архіве Алесі Бабарэкі, дачкі пісьменьніка. Аднак яшчэ больш яскравым сьведчаньнем пра вымушанае хаваньне за штампы бальшавіцкай рыторыкі зьяўляецца машынапіс тэксту — з мноствам аўтарскіх правак і скарачэньняў, якія рабіліся для варыянту, што прызначаўся для друку (між іншым, у друк артыкул так і ня трапіў). Тое, што ў першым варыянце было „аквітызмам“ і „ўзвышэнствам“, стала цяпер „новай пролетарскай поэзіяй“, „соцыальнае“ набыло ўжо іншую афарбоўку, ператварыўшыся ў „клясавае“. Тыя ж фрагмэнты, дзе аднымі заменаі тэрміналёгіі абыходзіліся было складана (напрыклад, кароткі экскурс у гісторыю і тэорыю аквітызму і ўзвышэнскага кірунку творчасьці ўвогуле), аўтар проста павыкрэсьліваў. Таму, чытаючы і іншыя — асабліва „прабітыя“ ў друк — працы Адама Бабарэкі і шматразова сустракаючы там панятка „пралетарская літаратура“ ці „пралетарская поэзія“, мы мусім задавацца пытаньнем: а які сэнс укладаў у яго аўтар? Ці тое ён меў на ўвазе пад словамі, якія дыктавала яму жорсткая савецкая рэчаіснасьць, ці ўсё ж нешта больш унівэрсальнае? Думаецца, параўнаньне двух варыянтаў артыкулу „Поэзія як уяўленьне“ — ключ да разуменьня і іншых прац А. Бабарэкі.

Многія артыкулы А. Бабарэкі ня страцілі актуальнасьці і сёньня. Аналізуючы літаратурныя творы з гледзішча эстэтычнай каштоўнасьці, А. Бабарэка вызначыў шэраг постацяў, якія сваёй творчасьцю паўплывалі на ход літаратурнага працэсу, сталі яго вызначальнымі кропкамі, адлюстроўваюць сабой той ці іншы бок яе разьвіцьця. У прозе гэта — Якуб Колас, Зьмітрок Бядуля, Кузьма Чорны, у паэзіі — Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Францішак Багушэвіч, ужо згаданы Якуб Колас, Янка Купала, Алесь Гарун, Максім Багдановіч, Уладзімер Дубоўка і Язэп Пушча. Апошнія двое былі сябрамі і сучасьнікамі Адама Бабарэкі, яго таварышамі па „Ўзвышшы“, а таксама аб’ектамі літаратуразнаўчага дасьледаваньня. Ён напісаў пра кожнага зь іх па кнізе, але ніводную зь іх ня здолеў выдаць. Манаграфія пра У. Дубоўку была апублікавана ў выглядзе чатырох вялікіх часопісных публікацый (Ўзвышша. 1927. № 5, 6; 1928. № 1, 2), манаграфія пра Я. Пушчу засталася ў рукапісе. Характэрна, што кожнага з разгледаных аўтараў А. Бабарэка імкнуўся ўпісаць у агульнакультурны кантэкст, вызначыць кожнаму месца ў літаратурнай гэрархіі. На прыкладзе творчасьці асобных пісьменьнікаў А. Бабарэка дасьледаваў агульналітаратурныя праблемы — такія, як узаемаадносіны „аўтар — чытач“, псыхалёгія творчасьці і яе ўспрыманьня, эвалюцыя вобразных сродкаў, станаўленьне творчай асобы.

Напэўна, як нікога іншага, Адама Бабарэку хваляваў узровень разьвіцьця беларускай крытыкі, і асобы, якія сваімі дзеяньнямі паніжалі гэты ўзровень, натуральна, выклікалі ў А. Бабарэкі асуджэньне. „Часта чутны з розных бакоў галасы накомт таго, што ў нас няма крытыкі. Гэта наводзіць на некаторыя сумныя разважаньні...

<sup>14</sup> Конан У. Баронячыся „пралетарскасьцю“ // Скарыніч: Літ.-наук. гадавік. Вып. 4. С. 113 — 114.

У нас ёсць выкрывацельства, шукацельства, дзяўканьне, пракурорства, паклёпства, данасіцельств[е]а, але няма крытыкі“, — з горыччу канстатаваў узвышэнец і ставіў перад сабою задачу падрабязнага выкрыцця і разгляду тых прыёмаў, якія лічыў для крытыкі непрымальнымі. „Крытыцы крытыкаў“ ён прысьвяціў шмат неапублікаваных (захаваных у чарнавіках) палемічных артыкулаў і нататак, якія, паводле задумы аўтара, павінны былі выліцца ў буйную абагульняльную працу „Матар’ялы да гісторыі літаратурных нораваў у Беларусі“, якая так і не была завершана. Адам Бабарэка ведаў, што калі-небудзь „літаратурныя норавы“ 1920-х з’явіцца аб’ектам навуковага дасьледаваньня, што будзе стварацца іх „гісторыя“. І сапраўды, крытычна-палемічныя артыкулы А. Бабарэкі зьяўляюцца каштоўнымі крыніцамі для вывучэньня літаратурнай барацьбы 1920-х гг., асноўнымі дзейнымі сіламі якой былі аб’яднаньні „Маладняк“, „Узвышша“, „Польмя“. Прынамсі, мы можам яскрава бачыць, як гэтая барацьба выглядала з гледзішча ўзвышэнцаў, якія пачалі адчуваць на сабе ўсю вострыню ваяўнічых крытычных нападак амаль адразу пасля ўтварэньня сваёй суполкі. Найбольш заўятымі ворагамі „Узвышша“ ў 1927 — 1928 гг. выяўлялі сябе Тодар Глыбоцкі (гэтым псеўданімам падпісаў свае артыкулы паэт Алесь Дудар), Цішка Гартны (ён „выхоўваў“ узвышцаўцаў як пад сапраўдным прозьвішчам — З. Жылуновіч, так і пад шэрагам псеўданімаў і крыптанімаў: Сымон Друк, Янка Пільны, Вар і інш.) і Алесь Сянкевіч (ён жа Джугар і А. Садовіч).

Асабліва шмат нападак ад воража настроеных непрыяцеляў цяпеў Язэп Пушча: ягоная кніга „Дні вясны“ (1927), а таксама нізкі вершаў „Асеньнія песьні“ і „Лісты да сабакі“ (Узвышша. 1927. № 5) былі жорстка разгромлены ўжо згаданымі крытыкамі, якія абвінавачвалі паэта ва ўпадніцтве, пэсымізьме, адыходу ад сацыялістычных прынцыпаў і ўрэшце — у „кулацкай, нэпманскай ідэалёгіі і контррэвалюцыі“, што на той час было раўназначна палітычнаму даносу. Імкнучыся абараніць сябра, А. Бабарэка даводзіў неабгрунтаванасьць такой крытыкі, аспрэчваючы вульгарызатарскія выказваньні апанэнтаў. Насуперак ім А. Бабарэка вырашыў падрыхтаваць кнігу пра жыцьцё і творчасць Я. Пушчы, назваўшы яе „Супроць ветру“ — словамі з найбольш сьмелага ўрывку з „нашумелых“ тады „Лістоў да сабакі“. Натуральна, што кніга гэтая сьвет так і ня ўбачыла. Упершыню чытачы даведзіліся пра яе існаваньне толькі ў 1976 г. з манаграфіі „Адам Бабарэка“ У. Конана, які першым з дасьледчыкаў здолеў азнаёміцца з рукапісам разьдзелу „Супроць ветру“ і кваліфікаваў яго як твор „у абарону паэта і паэзіі“.

Зь літаратурна-крытычнай, як, зрэшты, і з пражытнай творчасьцю Адама Бабарэкі шчыльна звязана і філязофская. У многіх ягоных артыкулах разгляд канкрэтнага літаратурнага твору спалучаецца з агульнакультурнымі і эстэтычнымі разважаньнямі і робіцца акцэнт менавіта на інтэлектуальным складніку літаратуры.

Разважаючы пра Бабарэку-філэзафа, нельга не прыгадаць аднаго з пэрсанажаў Бабарэкі-пражаіка — Самскага (цыкль „Няскончаныя характарыстыкі“): „...Ідзе ён па вуліцы і нічога не заўважае, быццам ён і ні на вуліцы, быццам паўз яго і каля яго ня людзі ходзяць, а так нейкія пытаньні мігаюцца. Ідзе хутка, заўсёды з сьпешкаю, хоць часам і няма куды сьпяшаць, ідзе так, быццам ён — гэта чалавек, заняты ваяўнаю справаю, якому дорага кожная хвіліна, бо [ў] яго многа спраў, многа клопота, і іх патрэбна выканаць. І гэта хадзьба была вельмі падобна да таго, як хадзілі думкі і адчуваньні ў яго істоце — яны таксама некуды ўсе сьпяшаліся, некуды беглі, ніколі не ўяўляючы сабе, дзе перад, а дзе зад“. Можна сказаць, што калі ня ўсе, дык многія рысы свайго пэрсанажа А. Бабарэка сьпісаў зь сябе самога (пра што сьведчыць ужо адно прозьвішча — Самскі). Бо і аўтар — як можна пераканацца зь ягоных філязофскіх нарысаў, накідаў, дзёньнікавых запісаў — быў гэткім самапаглыблёным філэзафам і летуценнікам, жыў „пытаньнямі аб розных адцятых рэчах“, „урыўкамі ідэй і паняццяў“, „абрыўкамі малюнкаў нейкіх“. Прынамсі, такое ўражаньне склада-

ецца, калі чытаеш ягоня філзафскія нарысы, накіды, дзёньнікавыя запісы. У звычайных, паўсядзённых зьявах ён быў схільны бачыць нешта большае. Кожная побытавая дробязь — ці гэта падаграваньне вады на прымусе, ці зьбіраньне грыбоў у лесе, ці пытаньне дачкі: „Адкуль бяруцца мышы?“ — праекцыянавалася ў сьвядомасьці пісьменьніка на „сьвет ідэяў“, выклікала шэраг філзафскіх асацыяцый і развагаў. І напэўна, гэты „празьмерна аналітычны“ склад мысьленьня, гэтая „перапоўненасьць пытаньнямі“ і сталі прычынаю таго, што мастацкая проза ў жыцці А. Бабарэкі паступова саступіла месца эсэістыцы, разважаньням на самыя розныя „глябальныя“ праблемы. Яшчэ ў 1920–я гг. ён стварыў шэраг філзафскіх эсэ: „Разважаньні Н–скага“, „Аб людзях і іх інтарэсах“, „[Пра абмежаванасьці ў дзейнасьці чалавека]“, „Аб адпаведнасьці зьў іх значэньню“, „Аб спазнаньні чалавекам „прыроднага““. Пісаліся яны, відавочна, без разьліку на публікацыю: у 1920–я гг. у БССР, бадай, проста не існавала выданьня, якое зьмясьціла б на сваіх старонках творы такога жанру.

Найбольш поўна ж Адам Бабарэка рэалізаваўся як філэзаф, будучы ўжо ў высылцы. Яшчэ па дарозе ў месца адбыцьця пакараньня — правінцыйны расейскі горад Слабадзкі, пісьменьнік стараўся не губляць аптымізму. Са свайго незайздроснага становішча ён вырашыў вынесці максымальную карысьць. „На выгнаньне сваё я гляджу як на магчымасьць (хай сабе не вялікую) набыць рабочую спэцыяльнасьць, аўладаць тэхнікай, г. зн. тым, што ў сучасны момант раіае перамогу ў змаганьні двух сьветаў“, — пісаў ён жонцы 17 ліпеня 1931 г. зь Вяцкага Дому зьявольленья. Але наўрад ці набытая ім спэцыяльнасьць бухгалтара прыносіла яму вялікае маральнае задавальненьне. „Я ў ролі апарата на вучоту, нават не ўсяго апарата, а адна з яго прылад — т[ак] ск[азаць], аўтамат“, — зазначыў потым А. Бабарэка ў прыватных нататках. Аднак гэтыя абставіны, як і адарванасьць ад „літаратурнай барацьбы“ на радзіме, не заміналі актыўнай самаадукацыі. Вальтэр, Георг Гегель, Ёган Вольфганг Гётэ, Пётр Крапоткін, Джон Лок, Паола Мантэгацца, Фрыдрых Ніцшэ, Мігель дэ Сэрвантэс, Бэнэдыкт Сыпіноза, Іван Тургенеў, Гюстаў Флябэр, Артур Шапэнгаўэр, Освальд Шпэнглер — вось далёка ня поўны сьпіс аўтараў, працы якіх А. Бабарэка вывучаў ґрунтоўна: ня проста чытаў, а канспэктаваў, аналізаваў, занатоўваў уражаньні ад прачытанага. Безумоўна, убіраньне ў сябе сусьветнага філзафскага і культурнага досведу не магло не адбіцца і на ўласнай інтэлектуальнай чыннасьці А. Бабарэкі. Пазбаўлены магчымасьці адкрыта спэймацца літаратурнай працай, ён знаходзіўся ў стане пастаяннай самарэфлексіі, пра што сьведчаць яго дзёньнікі „Развагі вольным часам“ (1932 — 1933) і „Запіскі выгнанца“ (1933 — 1934), шэраг эсэ: «[Аб „добрай волі“ і „канечнасьці“ ў аб’ектыўным сьвеце]» (1932), „Да спосабаў мысьлі“, „[Аб дамінантах сьветагляду і праблеме абсалютнай ісьціны]“ (абодва 1931 — 1932)“, „Аб прычынах“ (1933) і інш., а таксама кароткія запісы і нататкі таго часу.

„Філэзофія — гэта агулы пазнанага“, — лічыў Адам Бабарэка. Праблема спазнаньня была вызначальнай у філзафскай практыцы пісьменьніка. Ён адрозьніваў два тыпы стаўленьня чалавека да зьнешняга сьвету, якія абазначыў катэгорыямі „дачаснасьць“ і „начаснасьць“. Адчуваньнем дачаснасьці аўтар называў „праўву пасьвісьтычнага дачыньня [чалавека] да зьнешняга сьвету, праяву ўлады гэтага дачыньня над яго суб’ектам“, „лінію найменшага супраціўленьня ў жыцьці“ ці, кажучы прасьцей, падуладнасьць лёсу, „плыцьцё па цячэньні“. Такому пасьвізму А. Бабарэка супрацьпастаўляў адчуваньне начаснасьці, г. зн. „актыўнае дачыньне да перажыванага“, бо любы настрой — ці тое радасьць, ці тое сум — мае ўласьцівасьць заканчвацца, гэта зьява часовая, начасная. У сваю чаргу, чалавечая актыўнасьць можа быць прадыктавана „канечнасьцю“, а можа і „добрай воляй“. У гэтым аспэктэ пісьменьнік разважаў і пра лёс усёй беларускай нацыі: „...як часта мы зваліся **беларусамі**, імя ня быўшы. Мы больш былі быдлам, скатом, людзкім матар’ялам,

урэшце нацыянальнаю формаю, а калі хочаш і нацыянальным зместам — і ўсё гэта нечага трэцяга, нечага іншага і для нечага іншага. Адно ня былі мы яшчэ дасюль самімі сабою. А калі і былі, дык саміх сябе яшчэ ня выразілі і не казалі. Ото-ж за перажыты час і ўвабралася ў сябе шмат таго, як людзі былі. І вось цяпер, калі з узвышша свайго жыццёв[ага] шляху глядзець у ноч другой паловы, глядзіш у [даль] захаду, дык у яго цемні я бачу зоры таго, калі мы (не нашча[дкі], а асабі[ста]) **будзем як самі**“ (ліст да А. Адамовіча, кастрычнік 1931 г.).

Так, Адам Бабарэка ведаў, што дзеля культурнага і эканамічнага росквіту беларусам неабходна стаць актыўнымі творцамі ўласнай нацыі. Самому ж яму заставалася тады, у высылцы, „тварыць гісторыю выгнаньня з свае радзімы Беларусі“, — менавіта такі заповіт самому сабе напісаў ён у дзёньніку 18 жніўня 1932 г. І — скіраваў сваю дзейнасьць на ператварэньне гэтай „гісторыі выгнаньня“ ў „гісторыю разьвіцьця мысьлі“. Выгнаньне беларускай інтэлігенцыі на пачатку 1930-х гг. Адам Бабарэка ўспрымаў як нацыянальную трагедыю беларусаў. Чаму гэта адбылося і хто быў зацікаўлены ў гэтым? Спрабуючы знайсці адказы, А. Бабарэка прыйшоў да высновы, што „гэта было **аграджэньне сябе ад небясьпе[кі]** маючай быць, гэта на ўсякі выпадак. Гэта **абязьвінавачаньне сябе перад людз[ьмі]**. Гэта перанясеньне віны з хвораі на здар[овую] голаў. Гэта стварэньне **аб’екту для выхаду народн[ага] гневу**, гэта стварэньне **адводнага каналу** для нар[однага] незад[альненьня]. Гэта **абяленьне сябе**. Гэта **паказваньне** сябе дзейнымі, лапатлівымі, рупатлівымі абаронцамі інтар[эсаў] мас. Гэта **нажываньне пал[ітычнага] капіт[алу]** сабе. Гэта **падняцьце сваіх акцый**, гэта **камп[анія]** за сябе, гэта **камп[анія]** за **падняцьце акцый свай[го]** нацпал[ажэньня]“ (эсэ „Сэнс выгн[аньня]“). Так пісаў крытык і філёзаф пра кіраўнікоў камуністычнай партыі, вінаватых у разгортваньні масавых рэпрэсій. Адгукнуўся А. Бабарэка і непасрэдна на адзін з дакладаў І. Сталіна, палемізуючы зь ім на мове не палітыкі, а філязофіі. Разбор дакладу па ўнівэрсальных складніках („мы“ — „ня-мы“) і іх узаемадачыненьнях заканчваецца словамі: „Ці-ж адпавяд[ае] гэта думаньне рэчаіснасьці іхнага быцьця? Іначай кажучы, што азначае іхнае быцьцё для нас? Думаюць яны адно, а на справе гэта азначае іншае“. Вось так, за некалькі гадоў да сьмерці, пісьменьнік пасьпеў асэнсаваць палітычнае авантурніцтва і дэмагагічнасьць камуністычных лідэраў, злучынасьць іх дзеяньняў у дачыньні да грамадства.

„Тварыць гісторыю выгнаньня...“ Пра гэты бок дзейнасьці Адама Бабарэкі дагэтуль было вядома надзвычай мала, але ж менавіта ў такой ролі — кансалідатара беларускіх пісьменьніцкіх сіл у высылцы — бачыў сябе крытык. „У гэтыя часіны гадавіны жыццёвай я шчасьліў, што на маю долю выпала праца на ператварэньні гэтай пустыні беларускага выгн[аньня] ў жыццятворчы ааз для славы нашай радзімы“, — пісаў ён А. Адамовічу. Што рабіў дзеля гэтага Адам Бабарэка? Акрамя непасрэдна ўласнай творчай працы (рэалізаванай у дзёньніках, эсэ), ён імкнуўся хоць празь перапіску аднавіць стасункі паміж высланымі ў розныя мясціны пісьменьнікамі-ўзвышэнцамі. Напісаньню лістоў як падтрыманьню і ўмацаваньню сувязяў зь сябрамі-аднадумцамі ва ўмовах выгнаньня А. Бабарэка надаваў вялікае значэньне. І сапраўды, былыя ўзвышэнцы (А. Адамовіч, А. Бабарэка, У. Дубоўка, У. Жылка, Л. Калюга, Ф. Купцэвіч, Я. Пушча) здолелі захаваць сваю творчую і сяброўскую супольнасьць, толькі называлі яе ўжо ня ўзвышшам, а ўздальлем (іх калегі — падпісанты ганебнай рэзалюцыі ад 30 лістапада 1930 г. — атрымалі, адпаведна, мянушку „ўзьніжжа“). Ня маючы магчымасьць займацца паўнаважнай літаратурнай дзейнасьцю, высланыя пісьменьнікі—„нацдэмы“ празь ліставаньне працягвалі абменьвацца і новымі творами, і думкамі пра іх, і філязофскімі развагамі, некаторыя зь якіх гучаць заострана-актуальна і сёньня... З жывой зацікаўленасьцю Адам Бабарэка працягваў сачыць за літаратурным працэсам на Беларусі (гэтакса-

ма, як у Расеі і Ўкраіне), занатоўваючы ўражанні ад прачытаных твораў — нават у высылцы „беларускі Бялінскі“ адчуваў сваё прызвание і сваю патрэбу ў напісанні крытыкі, а таксама ў арганізацыі літаратурнага руху. Ён шукаў дыялёгу з чытачом, і часам немагчыма адмежаваць ягоныя літаратуразнаўчыя і філзафскія досьледы ад лістоў, частка з якіх (да А. Адамовіча, У. Дубоўкі) захавалася толькі ў чарнавіках, а частка — страчана альбо пакуль ня знойдзена.

Непараўнальна большую частку захаванай эпістальнай спадчыны Адама Бабарэкі (120 з 146) складаюць ягоныя лісты да сям’і — жонкі Ганны, дачок Элеаноры і Алесі. Як мы ўжо згадалі, частка з гэтых лістоў была надрукавана М. Ількевічам спачатку ў газэце „Голас Радзімы“, а потым у кнізе „Угасание“. Цікава, што публікацыя лістоў фактычна апырэдзіла публікацыю літаратурна-крытычнай, прэзічнай спадчыны пісьменьніка. І гэтаму ёсць тлумачэньне. У лістах А. Бабарэкі да жонкі і дачок адлюстравалася трагічная гісторыя адной з многіх беларускіх сям’яў, разлучаных па волі сталінскага рэжыму. Гэта будзе кранаць нават незалежна ад таго, чым займаўся ў жыцці аўтар лістоў і што пасля сябе пакінуў.

Асобна хацелася б сказаць і пра яшчэ адну грань дзейнасьці А. Бабарэкі — перакладніцкую, якой пісьменьнік займаўся найперш для ўласнай самаадукацыі і ўдасканаленьня ведаў нямецкай мовы. Упершыню за пераклад буйнога твору ён узяўся за турэмнымі кратамі. У лісьце за 2 сьнежня 1930 г. А. Бабарэка папрасіў жонку даслаць яму кнігу Эрыха Марыя Рэмарка „На Захадзе бязь зьмен“ у арыгінале, а таксама слоўнік і падручнікі. І ён пераклаў большую палову кнігі, аднак хутка расчараваўся ў Рэмарку („Яго перахвальвалі і пратрубілі пра яго залішне і не па заслугах“) і ў далейшым як перакладчык звяртаўся амаль выключна да твораў клясыка нямецкай літаратуры Ёгана Вольфганга Гётэ. На расейскую мову А. Бабарэка пераклаў артыкул „Паэзія і рэчаіснасьць“, на беларускую — маленькія ўрыўкі зь „Дзёньніка Атыліі“ з раману „Выбарчая роднасьць“, а таксама паэму Гётэ „Ліс Хітровіч“ („Райнэке Ліс“). Апошні з твораў А. Бабарэка ўвасабляў па-беларуску цягам 1933 — 1935 гг.; пераклад заняў тры тоўстыя сшыткі, але застаўся чарнавым, так бы мовіць, лябараторным — са шматлікімі перакрэсьліваньнямі, надпісанымі варыянтамі, недапрацаванасьцямі. Цікава, што празь некалькі гадоў (1940) паэма выйшла ў перакладзе Вітала Вольскага, які, натуральна, нічога ня ведаў пра напрацоўкі А. Бабарэкі, зробленыя ў высылцы.

Багатая і разнастайная спадчына Адама Бабарэкі, без сумневу, зьяўляецца арыгінальным унёскам у беларускую літаратуру, эстэтыку, філзафію. Дагэтуль не рабілася спробаў сабраць яе, сыстэматызаваць і выдаць у больш-менш поўным аб’ёме. Дый наўрад ці многія з рукапісаў А. Бабарэкі маглі быць апублікаваныя ў савецкую эпоху. Напісанае ўзвышэнскім тэарэтыкам захоўвалася ў сямейным архіве і чакала свайго часу.

У наша выданьне ўвайшлі амаль усе выяўленьня на сёньня літаратурна-крытычныя, прэзічныя, філзафскія, публіцыстычныя і паэтычныя творы Адама Бабарэкі, а таксама запісныя кніжкі, дзёньнікі й лісты. Пры гэтым у рукапіснай літаратурна-крытычнай спадчыне асобна вылучаюцца два вялікія тэматычныя блёкі, а менавіта — працы, прысьвечаныя творчасьці Язэпа Пушчы, і крытычна-палемічныя артыкулы і нататкі. Гэтая акалічнасьць улічана пры ўкладаньні падразьдзелаў. Акрамя таго, у выданьне ўключаны разьдзелы „Дакумэнты і матэрыялы да біяграфіі Адама Бабарэкі“ і „Іншае“.

За каштоўную дапамогу ў падрыхтоўцы выданьня хацелася б выказаць падзякі Алесі Бабарэцы, Ігару Валахановічу, Валерыю Герасімаву, Алесю Запартыку, Мікалаю Ількевічу, Уладзімеру Конану, Міколу Нікалаеву, Аляксандру Сыцефанавічу.